

O'zbekistan Respublikasi awil ha'm suw
xojalig'i ministerligi

Tashkent ma'mleketlik Agrar universiteti

No'kis filiali

Zootexniya fakulteti

Qaramalshiliq

pa'ninen

O'z betinshe jumisi

*Tema Du'niyada ha'm respublikamizda su't ha'm go'sh bag'darindag'i
qaramalshiliq jan'aliqlari.*

Orillag'an:

Zootexniya ta'lim bag'dari

4^a- kurs studenti Berdimuratov A

Qabillag'an :

Tleumuratov A

No'kis 2016-jil

Du'niyada ha'm respublikamizda su't ha'm go'sh bag'darindag'i qaramalshiliq jan'aliqlari.

Reje:

1. Qaramalshiliqtin' ha'zirgi ku'ndegi jag'dayi ha'm jan'aliqlari.
2. Respublikamizdag'i su't ha'm go'sh bag'darindag'i qaramalshiliqtin' rawajlanivi.

Kirisiw

G'a'resizlik jilarında O'zbekistanda awil-xojalig'in basqishba- basqaish rawajlandiriwda ken' ko'lemli jumislar a'melge asirildi. Ma'mleketimizde jeke ja'rdemshi, diyxan ha'm fermer xojaliqlarinin' sharwa mallar sanin ja'nede ko'beytiriw, sol sebebden awil xalqinin' ba'ndligin ha'm da'ramatlig'in asiriw, ishki bazardi go'sh ha'm su't o'nimleri menen ta'minlew boyinsha kompleks sho'lkemler o'tkerilmekte.

Song'i jillarda sharwashiliqti rawajlandiriw a'sirese na'sildar qaramalshiliqti jaqsilaw ha'm sipatli o'nim jetistiriw, ko'beytiriwge qaratilg'an da'stu'rler a'melge asiriliwi na'tiyjesinde jaqsi na'tiyjelerge erisilgen. Song'i 4 jilda qaramallar sani orta esapta 122,5 % ke o'sti. Sonan 9 million 817 min' bas qaramal diyxan xojaliqlarg'a, 525,6 min' bas qaramal fermer xojaliqlarda, 104,2 min' bas qaramal awil xojalig'i karxanalarında bag'irmaqta.

Ha'zirgi waqitta ma'mleketimizde 442 na'sildar qaramalshiliq xojalig'i jumis alip barip atirg'an bolip olardan na'sildar qaramallar saqlanbaqta. Usi xojaliqlarda ha'r bir siyirdan sawip alinip atirg'an su't jilina 3340 kg di quraydi. 2012-jilda usi xojaliqlardan 7786 bas na'sildar qaramal o'sirilip fermer ha'm diyxan xojaliqlarg'a satildi.

Soni aytip o'tiw kerek sharwashiliqti rawajlandiriwda veterinariya xizmetlerinin'de orni u'lken. Sonin' menen birge sharwashiliqtag'i selektsiya jumislarinin' parodali haywanlar o'siwin esapqa aliw, na'sildar sharwashiliq u'stinen veterinariya baqlawinin' sapasin asiriw za'ru'rline itibar qaratildi. Xaliqti joqari sipatli ha'm ziyansiz sharwashiliq o'nimleri menen ta'minlew, sharwashiliq fermalarında, qusxanalarında, diyxan bazarlarında, go'shti qayta islew karxanalarında ma'mleketlik veterinariya jumisin ku'sheyttiriw za'ru'r. Qaramalshiliq sharwashiliqtin' jetekshi tarawlarinin' biri bolip, xaliqti go'sh, su't o'nimleri ha'mde jen'il sanatti teri ha'm basqa shiyki zatlar menen ta'minleydi. Ozbekistanda islep shig'arilip atqan su'ttin' 98-99 % ha'm go'shtin' 63-65 % qaramalshiliqqa tuwri keledi. Respublikamızda saqlanip atirg'an siyirlardin' ha'r birinen jilina ortasha 3000-3500 kilogramm su't,

200-250 kilogramm go'sh, 25-30 kilogramm teri ha'm 10 tonnag'a deyin organik to'gin aliw mu'mkin. Qaramallar soyilg'anda alinatug'in qosimsha o'nimlar — qan, su'yek, shaq, ju'n ha'm shirdan o'nimlari kerekli o'nimlerde isletiledi. Sol menen birgelikte Xitay, Hindistan, Pakistan ha'm basqa ma'mleketlerde qaramallar issi haywan sipatinda jer su'riwde, ju'k tasiwda ha'm basqa xojaliq islerinde paydalaniladi. Joqardida keltirilgen o'nim ha'm shiyki zattin' ha'mmesi al shig'indilari diyxanshiliqda jerler o'nimdarlig'in asiriwda organik to'gin sipati qaramallar organizminde sin'iriletug'in aziqliq o'simlikler — dag'al xashak (bede, pishen, saban), ko'k otlar, silos ha'm senaj, xashaki lablebi ha'm paxtashilik – may sanati shig'indilari (sheluxa, kunjara, shrot ha'm basqalar) esabinan islep shig'ariladi. Ta'biyiy jaylaw ha'm pishenzarlar qaramallar ushin en' jag'imli, toyimli ha'm arzan aziq esaplanadi. Ozbekistannin' tabiiy jaylawlarg'a bay bolg'an taw aldi ha'm tawli teretoriyalarda, adirlerde, darya ha'm ten'iz aldi ken' jaylawlarda qaramallardin' go'shli parodalari bag'iladi. Paxtashiliq, g'a'lleshilik, palizshiliq ha'm bag'shiliqa maslasqan suwg'arilatug'in maydanlardag'i, shirket, fermer ha'm xaliqtin' shaqsiy xojaliqlarinda qaramallardin' su'tli ha'm su't-go'sh o'nimdarli parodalari o'rshitiledi. Xaliqti go'sh ha'm su't o'nimlerine bolg'an talabin qandiriwda qaramalshiliqti jedel rawajlandiriw, onin' o'nimdarlig'in ja'nede asiriw, u'lken aqmiyetke iye. Qaramallar u'stinde na'silshilik-selektsiya islerinin' samarali alip bariliwi natijesinde jan'a o'nimdar parodalar, paroda gruppalari ha'm tu'rleri jaratilmaqta. Solliqtan, du'nya ju'zinde qaramallardin' 1000 dan artiq, MDXdag'i ma'mleketlerde 55 ge jaqin paroda ha'm paroda grupalari bar. O'zbekistanda qaramal go'sh ha'm su't o'nimin ko'beytiriw sharwashiliqqa qaratilg'an xojaliqlar, kompleksler, xojaliqlar ara karxanalar, shirket ha'm fermer xojaliqlari, su't-o'nimi fermalari ha'm xaliqtin menshik xojaliqlari moynina ju'kletilgen. Respublikamizda go'shke tapsirilatu'g'in ha'r bir qaramaldin' ortasha tiri salmag'i 380-400 kilogrammg'a jetkeriw imkaniyati bar. Ko'p ta'jiriybe go'shge tapsirilg'an qaramallardin' tiri salmag'i 450-500 kilogrammg'a ha'm siyirlardan sawip

aling'an su't mug'darin 4000-4200 kilogrammg'a jetkeriw mu'mkinligin ko'rsetpekte. Shirket, fermer ha'm diyxan xojaliqlarinda padani u'nemli sho'lkemlestiriw, mallar o'nimdarlig'in asiriw, texnologiyani quramalastiriw, aziq-awqat eginler o'nimdarlig'in asiriw asasında ha'r bir bas sha'rtli malg'a ha'm bir gektar suwg`arilatug'in jer maydan esabina o'nim islep shig'ariw ko'lemin asiriw da'wir talabi. Sonda respublika xalqin sharwashiliq o'nimlari — su't, go'sh ha'm ma'yek toliq ta'minlew imkaniyatini jaratadi. Nadavlat xojaliqlarini rawajlantiriw, ularni iqtisastirg'an ha'm quramalastiriw respublika qaramalshilig'indagi basil waziypa esaplanadi. Jetik qaniygeler, fermerler ha'm ba'rshe sharwashiliq jumishilarinin' onin' imkaniyatqa bay bolg'an ta'jriybelerini iske saliw talap qilinadi.

Qaramalshiliqtin' ha'zirgi ku'ndegi jag'dayi ha'm jan'aliqlari.

Qaramalshuq sharwashilig'inin' ma'lim tarmag'ı bolıp, xalqımızdı azıq-awqat o'nimdarlig'ı- su't go'sh penen, jen'il sanaattı shiyki zatlar menen ta'miyinleydi.

O'zbekstanda islep shig'arilatug'in su'ttin' 98-99 % go'shinin' 80-85 % qaramalshılıqqa tuwrı keledi. Qaramal terisinen qımbat baha teri ha'm shiyki zat paydalanıladı. Qaramal soyılg'anda qan, su'yek, shax, ju'n ha'm tag' basqalar alınadı. Usının' menen birgelikte qaramallar ko'pshilik Aziya ma'mleketinde jumısshı haywan sıpatında xojalıq jumıslarında paydalanıladı. Qaramal shig'ındıları diyxansılıqta jerler o'nimdarlig'in ha'm o'simlikler zu'ra'ttlilig'in asırıw barısında organikalıq shigit sıpatında ken' isletiledi. Qaramal o'nimdarlig' ha'm shiyi zat azıqlıq o'simlikler (pishen, silos, senaj h. t.b.) esabınan islep shig'atıladı.

Awıl xalıxnın' go'sh ha'm su't o'nimdarlig'ına bolg'an talabın qandırıwda qaramalshılıqtı jedel rawajlandırıw, onın' o'nimdarlig'inin' ja'nede asırıw u'lken a'hmiyetke iye. Ta'jiriybege go'shtke tapsırılğan qaramallar tiri salmag'ı 450-500 kg ha'm sıyırlardan aling'an su't o'nimdarlig'in 5000-6000 kg jetkiziw mu'mkiligin ko'rsetip berdi. Qaramallar u'stinde jumıslarının' na'tiyjeli alıp bariliwshi o'nimdarlı porodalırdı jaratıw imkanın berdi. Du'nya ju'zinde qaramallarının' 1000 dan artıq, MDH ma'mleketlerinde 55ge jaqın porodaları bar. Bul porodalardan jaqsı paydalanıwda, olardı jaslıg'ınan-aq jaqsı asırıw, toyımlı normada azıqlandıw, o'nimdar islep shig'arıw texnologiyaların jetistiriw ha'm sahanı biyimlestiriwge u'lken itibar qaratılmaqta.

Qaramalshılıqtın' rawajalınıw tariyxına na'zer taslasaq, qa'dimgi mallardan tiykarg'ı jumısshı haywan sıpatında paydalanılğan. Ta'biyi shariyat qaramallarının' dene du'zilisi, forması ha'm o'nimdarlig'inin' frmulanıwına o'z ta'sirin ko'rsetken. 1925-jıllardan baslap jergilikli

zebu tarizli qaramalardı shag'ılıstırıw, shag'ılısıw mallar tarbiyalawdı jaqsılaw ushın islengen jumıslar unamlı na'tiyje berdi. 1960-1975 jıllar waqtında ko'p o'nimli mallar porodaları jaratıldı. 1975-1992 jılı dawamında qaramalshılıqtın' biyimlestirilgen (su'tshilik, go'shlilik) tarmaqları rawajlandırıwı ha'm olardıń' na'silshilik bazaları jaratıldı. Sanaat texnologiyası tiykarında o'nimdarlıqtı islep shıg'arıw tezletildi. 1993-jılan baslap ja'miyet sharwashılıg'ı menshiklestirildi, shirket ha'm fermer xojalıg'qları sho'lkemlestirildi. Na'tiyjede sharwashılıq o'nimlerin islep shıg'arıw xojalıqlar moynına tolıq ju'kletildi.

O'tken jıllar dawamında mallardıń' porodaları jaqsılandı ha'm o'nimdarlıg'ı ko'terildi. Keyingi 30 jil dawamında su't islep shıg'arıw ko'lemi 2,8 bergelikte ha'm go'sh islep shıg'arıw 2,5 ge ko'terildi. O'zbekstannın' mustaqıllıq jılları qaramalshılıqta jaqsı na'tiyjelerge erisildi. Qaramallar sanı 20%, sıyırlar sanı 29%, su't islep shıg'arıw ko'lemi 23% ha'm go'sh islep shıg'arıw 10% ko'beydi.

Lekin mallardan paydalanıw tezligi o'tken dawirlerge qarag'anda pa'seydi. 1990-jılı bir sıyırdan ortasha 1685kg su't sawıp aling'an bolsa 2000-jılda bolsa 1000 kg g'a tuwrı keldi. Qaramallardıń' go'shke tapsırıw ortasha tiri salmag'ı 160kg (365den 205) kg kemeyip ketti. Bunday jag'day jas mallardı bag'ıwda ha'm azıqlandıırıw normasının' keskin to'menlep ketiwinin' sebepli payda boldı.

Ha'zirgi da'wirde O'zbekstanda qaramalshılıq imkanitlarınan tolıq paydalanıw ha'm o'imdalıg'ın keskin asırıw qanshalıq zaru'r ekenligi anıq ko'zge taslanbaqta.

Rossiyada 1915-20-jıllırg'a qarap qaramallar o'nimi az bolg'an. Keyinshelik awıl-xojalıq shirketleri diyxan xojalıqlarında mallar sanının' ko'beyiwi, o'nimdarlıg'ının' asıwına qarap zootexniya sho'lkemi a'melge ası. Na'silshilik xojalıqları, zavodları ha'm rassadiklerinin' payda bolıwı jaqsı ta'sir ko'rsetti. Ko'p o'nimli porodalar jaratıldı. Tezletilgen

texnologiyaning ayqinlasuvi mallarning su't ha'm go'sh o'nimdarlig'in asirdi. 1990-jili bir siyirdan ortasha 2710 kg su't sawip alindi biraq keyingi jillarda o'nimli silip shig'ariv ko'lemi, mallar sanii o'nimdarlig'i kemeydi.

Rawajlang'an shet ma'mleketlerde ta'biyg'iy geografialiq ha'm ekonomikalik shariyatlarga baylanisli qaramalshilik ha'r qiylil rawajlandi. Su't bag'darindagi qaramalshilik Gollandiya, Germaniya, Izrail, AQSh ha'm basqa ma'mleketlerde tez rawajlandi. Siyirlardan ortsha 8500-10000 kg su't sawip alinbaqta. Go'shli qaramalshilik AQSh, Frantsiya, Angliya, Italiya, bir qatar ma'mleketlerde tez rawalandi. Go'shke tapsirilgan 14-15 aylil jas mallarning awirligi 600-650kg etip, soyilg'anda 250-300 kg gu'sh bermekte.

Ha'zirge kelip putin dunya ma'mleketlerinde 1,33 milliarddan artiq qaramal ko'beytirilmekte, go'sh islep shig'ariv ko'lemi 472 mln. tonnanil, go'sh 217mln tonnanil payda etti. Jasawshilarning jan basina su't islep shig'ariv boyinsha jana zellendiya, Daniya ha'm Gollandiya (1950kg) aldinda bolsa, go'sh islep shig'ariv boyina (110kg) Argentina (110kg) ha'm Ruvay (106kg). O'zbekstanda keyingi jillarda jasawshilarning jan basina 160-170 kg su't ha'm 22-23kg go'sh islep shig'arilmaqta. Sonil aytip otiv kerek, Aziya ma'mleketlerinde malar sanii ko'p bolgan, lekin o'nimdarlik ko'rsetkishiler juda' pas bolip jasawshilarning go'sh ha'm su'tke bolgan talabin qandira almag'an.

Ayrim ma'mleketlerde qaramalshilik ko'rsetkishileri
1997j, FAO mag'liwmat.

Ma'mleketler	Siyrlar sani, bas	Ortasha su't	Su't islep	qaramla r sani,	Mal o'shin	Bir kisige
AQSh	6242	7690	71072	101460	11236	111
Kanada	1253	6225	74800	13341	1457	109
Olmoniya	5195	5534	28750	15760	1665	106
Daniya	694	6385	4431	2030	181	89
Frantsiya	4562	5475	24980	20300	1900	94
Gollandi	1700	6581	11188	4366	494	113
Rossiya	15876	2142	3400	31519	270	85
O'zbekstan	2286	1516	3406	5268	520	1869

Rawajang'an shet ma'mleketlerde azıqlandıruw usılları kerekli jolg'a qoyılıp, azıq quramı, sıpat jag'ınan da joqarı orında turadı. Sonda bul ma'mleketlere jaylawda bag'ıw paydalanıp ha'm kontsenrlang'an azıq. kerekli omixta jemler, dag'al ha'm shireli azıqlardı qollaw na'tiyjeli payda etken.

Qaramalshılıq pa'ninin' birinshi ret a'wladlarımız ta'repmnen qanshalıq tashkil etilgenligi tuwrısında anıq da'liller ju'da' kem. «Avesto» kitabınan sharwashılıqqa tiyisli ko'p mag'lıwmatlardı alıw mu'mkin: mallardı saqlaw, asıraw, tan'law, da o'nimdarlar islep shıg'arıw ha'm qayta islew. Demek, sharwashılıq barısındag'ı bilimlerdi awladtan-awlada qaldırıp, u'yretip keltirilgen.

Uzbekstan qaramlshılıg'g'ının' mustaqıl pa'n sıpatında oqıtılıwın 1910-1915 jıllardan baslap izohlash mu'mkin. 1932-jılı sharwashılıq ta'jiriybe stantsiyasının' ha'm 1939 jılı O'zbekstan sharwashılıq ilimiy-

tekseriw institutinin' talap etilwi tiykar boladı. Qaramalıq barısındag'ı ilimiy jumislarg'a sol waqtaturalı T.F. Tavildarova, F.F. Eysner, A.A. Atbashyan ha'm basqalar basshılıq qiling'an. Qara-ala, qızıl sho'l, shvits ha'm bushuev porodaların ormalasıwına u'lken u'les qosqanlar. 1960-jillardan baslap qaramalshılıq pa'nin rawajlandırıwda jas o'zbek alımları o'z tabısların ko'rsetti, qaramalshılıq pa'ninin' tiykarg'ı negizlerin bayıttlar ha'm sharwashılıq yutuqların islep shıg'arıwg'a ken' talap qıldılar. Solardan ha'zirgi zabardast alımlar Sh.A. Akmalxonov, U.N. Nosirov E.Yu. Karshevskiy, Z. Twraqulov ha'm basqlardı keltiriw mu'mkin. Akademik Sh.A. Akmalxanov ha'm onın' ilimiy mektebi (sha'kirtleri) su'tshilik jumısının' tiykarg'ı ha'm a'meliy jumısların, sıyırlar su't o'nimdarlıg'ın asırıw ha'm sıpatın jaqsılaw, su't islep shıg'arıw texnologiyaları pa'ninin' jan'a qırraların islep shıqqanlar.

Respublikada xızmet ko'rsetken pa'n arbabı, professor U. Nosiro qaramalshılıq ha'm go'shlilik pa'nige u'lken u'les qosıp o'z ilimiy mektebin jartg'an. Bul barısında professor İ. Xidirov, Z. Turaqulov, A. Qahhorov, B. Abdalniyazov ha'm basqalarının' u'lesi u'lken.

Qaramalshılıqqa tiyisli ilim-pa'n keyingi 35-40jıl dawamında, a'dewir rawajlandı. Pa'nnin' ko'plep a'meliy tiykarları jaratıldı. A'meliyatta porodalarđı jetilistiriw, jas mallardı jedel asıraw, su't ha'm go'sh o'nimdarlardı islep shıg'arıw o'nimli texnologıları ha'm tag'ı basqada teoriyalıq jumıslar usınıs etildi.

Qaramalshılıq pa'ninin' ele ko'plep ashılmag'an sırları bar: seleksion-genetika, biotexnologiya, bioinjeneriya, biologiya ha'm tag'ı basqa sheshimlerdi sheshiw pa'n ha'm islep shıg'arıw aldında turg'an en' za'ru'rli wazıypalar.

A'debiyatlar

1. U. N. Nasirov « Qaramalshiliq » T. 2001
2. « O'zbekistanda iqsisodli islohatlar da'wirinde sharwashiliqti rawajlandiriv ilimiy ha'm a'meliy jumislar » T. 1996
3. U. N. Nasirov « Fermer bolaman » T. « Mehnat » 2001
4. Z. T. Toraqulov « Qaramalshiliqtan a'meliy jumislar » T. « Oqitiwshi» 1996.
5. Salibaev B., Ishmatov B. O'zbekistan qaramalshilig'inda 2010-2020 jillarg'a mo'lsherlengen selektsiya na'silshilik isleri rejesi. Tashkent 2010.
6. Nasirov U. N., Maqsutov I., Dosmuxamedova M.D. O'zbekistanda qaramalshiliqti rawajlantiriv ilajlari. Tashkent 2011.
7. Internet saytlari
8. www.agronews.ru
9. **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**